
Italianen verslaafd verrukt over Diario Ety Hillesum

door Jan Louter

uit Rome

Buiten Nederland weet men weinig over de Nederlandse literatuur. Lezers en recensenten in de rest van de wereld staan er niet bij stil dat er zo iets als een Nederlandse literatuur bestaat. „Kunt u de naam van een Nederlandse auteur noemen?” Buiten onze landgenoten zal men het antwoord op deze vraag meestal schuldig blijven.

Een uitzondering op deze regel vormt de schrijfster Etty Hillesum die in Italië een redelijke bekendheid geniet. In 1985 werd in Italië de selectie uit haar dagboeken *Het verstoorde leven* uitgegeven onder de titel *Diario 1941-1943*. De fout op de titelpagina van de Nederlandse uitgave werd hierbij overgenomen: Etty Hillesums teruggevonden dagboeken lopen namelijk maar tot oktober 1942. Daarna hield ze nog een dagboek bij, maar die schriften nam ze mee naar Auschwitz.

Lovende recensies

De Italiaanse uitgave sloeg aan. Het boek verscheen bij een gerenommeerde uitgeverij, een goede verspreiding was verzekerd en in dag- en weekbladen verschenen lovende recensies. In het algemeen geldt dat de weinige belangstelling die in Italië voor Nederlandse literatuur bestaat, zich concentreert op boeken waarin de tweede wereldoorlog een rol speelt. *L'Attentato* (De aanslag) van Mulisch werd een succes na de toekenning van een Oscar voor de film, maar het boek gemaakt.

Toch is het vooral de joodse literatuur die de aandacht van de Italianen trekt. Dat het *Diario* van Anne Frank steeds wordt herdrukt is vanzelfsprekend, het gebeurt over de hele wereld; dat Italiaanse lezers gecharmeerd zijn van de kleine roman *Kinderjaren van Jona Oberski* is een verrassing.

Primo Levi, de Turijnse schrijver die vorig jaar zelfmoord pleegde, vertaalde *De nacht der Girondijnen* van J. Presser. Men heeft lang gedacht dat hij deze novelle uit het Frans naar het Italiaans vertaalde, maar in een brief kort voor zijn dood geschreven aan de eigenaars van de Italiaanse boekhandel Bonardi in Amsterdam, deelt Levi op hun verzoek mee dat hij het boek direct uit het Nederlands vertaalde. Hij was zo onder de indruk van het werk van Presser dat hij zich het Nederlands eigen maakte, zodat hij in staat was uit onze taal naar het Italiaans te vertalen.

Als we voor het gemak de herinneringen van Miep Gies aan de fa-

milie Frank, opgetekend door een Amerikaanse journaliste, ook tot de Nederlandse literatuur rekenen, dan zijn het vooral de vertalingen van drie schrijfsters die het beeld van de Nederlandse literatuur op dit moment in Italië bepalen: Etty Hillesum, Anne Frank en in mindere mate Miep Gies.

Aan Etty Hillesum werd op 4 en 5 december 1988 in Rome een tweedaags symposium gewijd. De bijeenkomst vond plaats in het Nederlands Instituut. Op de eerste dag van het congres werd ook een tentoonstelling rondom Etty Hillesum geopend. Het is een in Nederland reizende expositie die in Rome is aangepast aan het Italiaanse publiek. In een toneelvoorstelling gaf de actrice Annet Henneman haaf interpretatie van het leven van Etty Hillesum.

Financiële bijdragen om het congres mogelijk te maken kwamen van het ministerie van wvc en de Etty Hillesum-stichting. Deze stichting beheert de royalties die voortvloeien uit de verkoop van de Hillesum-uitgaven. Het Joods Cultureel Centrum in Rome was nauw bij de voorbereidingen van het congres betrokken.

Waarom zijn de dagboeken van Etty Hillesum zo populair in Italië, dat Rome zelfs de eer heeft het eerste Hillesum-congres te organiseren? Gerrit van Oord, docent Nederlands aan het Instituut en initiatiefnemer van het congres zegt: „Haar dagboek is zo direct, zo eerlijk, dat ik wist dat het veel mensen zou raken. De zelfanalyse van een jonge vrouw, de openhartigheid waarmee ze over seksualiteit durft te praten, zeker in die tijd, dat is voor Italianen iets heel bijzonders. De ontwikkeling die ze doormaakte en die uitmondde in de gedachten-gang dat je alleen iets voor een ander kan betekenen wanneer je orde op zaken gebracht hebt in je eigen persoonlijkheid, vind ik essentieel in haar werk. Deze ontwikkeling is pas goed te volgen als je al haar geschriften leest. Ik hoop dan ook dat door het succes van dit symposium snel ander werk van haar wordt vertaald. Dan kan de Italiaanse lezer een volledig beeld van haar levensfilosofie krijgen.”

Ego-documenten

Misschien speelt de sterke traditie van joodse literatuur in Italië ook een rol ter verklaring van de Hillesum-hausse. Veel uitgevers hebben joodse auteurs in hun fonds. Men richt zich vooral op autobiografische geschriften. De boeken van Primo Levi zijn daar een voorbeeld van. In deze traditie van ego-documenten past het dagboek van Etty Hillesum uitstekend. In Italië bestaan er weinig documenten die direct uit het kamp komen. Levi bij-

voorbeeld beschreef zijn kampervaringen pas na de oorlog. De rechtstreekse verslagen uit Westerbork van Hillesum zijn voor de Italiaanse lezer dan ook iets aparts.

Enorme weerklink

In Nederland hebben de boeken van Etty Hillesum ongetwijfeld ook een enorme weerklink gevonden. De Leidse classicus P. Schrijvers probeerde het Italiaanse publiek uit te leggen wat daarvoor de reden is. „Tot in de jaren zeventig heeft Klaas Smelik, de vader van de zorgver van de Nagelaten geschriften, met de dagboekschriften lopen bij uitgevers. Niemand wilde eraan, er was geen belangstelling voor. Pas in de jaren tachtig was de tijd rijp voor publicatie. Waarom pas toen? Men spreekt in Nederland heden ten dage frequent over tweede generatie oorlogsslachtoffers, zij die vlak voor, tijdens of direct na de tweede wereldoorlog zijn geboren en door de trauma's van de generatie van hun ouders ook zelf zijn gewond. Zo kan men ook spreken van een grotere groep tweede generatie geïnteresseerden, zij die na de oorlog als kind vele malen de verhalen hebben gehoord en nu in een persoonlijke gegrepenheid het beeld trachten te verscherpen van wat zij zich amper direct kunnen herinneren maar in overlevering over hun vroegste jeugd hebben vernomen. Deze tweede generatie van huidige veertigers leest en onderzoekt ook Etty's dagboeken om bewust in te halen wat zij als kind niet echt hebben meegemaakt.”

Op het congres wilde men het werk van Etty Hillesum vanuit verschillende invalshoeken benaderen. Historische, literaire en religieus-filosofische aspecten van haar werk werden belicht door sprekers uit Italië en Nederland. De feiten van Etty's korte leven zijn bekend. Zij werd in 1914 geboren, haar vader was rector van het Stedelijk Gymnasium in Deventer, haar moeder kwam uit Rusland. Etty had twee jongere broers. Jaap studeerde medicijnen en Mischa was een begaafd pianist. Ze studeerde in Amsterdam, eerst rechten en daarna Russisch. Ze begon met het schrijven van een dagboek op aanfaden van haar goeroe en minnaar, de handlijnkundige Julius Spier. De dagboekschriften van maart 1941 tot oktober 1942 zijn bewaard gebleven. In september 1943 werd Etty vanuit Westerbork op transport gesteld naar Auschwitz. Volgens opgave van het Rode Kruis is ze daar waarschijnlijk op 30 november van dat jaar vermoord.

Verschillende lezingen op het congres leidden tot interessante discussies. Zo bleek dat veel Italianen wilden weten hoe het nu precies was met de jodenvervolging in Neder-

land. De Amsterdamse historicus prof. Blom onderscheidde in zijn betoog vier fasen van vervolging in Nederland: registratie, isolering, economische verzwakking en deportatie. De jodenvervolging in Italië werd pas in september 1943 ter hand genomen, nadat Italië het bondgenootschap met Hitler-Duitsland had verbroken. In die periode waren de joden uit Nederland al verdwenen en naar de vernietigingskampen overgebracht. Van de Italiaans-joodse bevolking kwamen er 8.000 niet terug uit de kampen. Dit op een totaal van 45.000 à 55.000 personen. Dat de schattingen over de joodse bevolking in Italië tijdens de oorlog nogal uiteenlopen, heeft ermee te maken dat veel joden naar Zwitserland vluchtten. Anderzijds kwamen veel joden uit het Franse antisemitische Vichy-gebied naar Italië. Het percentage omgekomen joden in Italië ligt op 15 à 20 pro-

cent, in Nederland is dat 75 procent. Toen de Duitsers in 1943 de Italiaanse joden gingen deporteren, geloofde men langzamerhand de praatjes over werkkampen in het oosten niet meer. Men had bange vermoedens over wat er werkelijk aan de hand was en de Italiaanse joden troffen hun maatregelen, lieten zich niet als makke schapen wegvoeren.

Mevrouw Tullia Zevi, presidente van de Unie van Joodse Gemeenschappen in Italië, zei hierover dat „jullie Nederlanders misschien gezagsgetrouwer zijn dan Italianen. Het gezag wordt in Nederland altijd met een hoofdletter G geschreven. De overheid die boven je gesteld is, dien je te respecteren. Italianen staan echter altijd wantrouwend en kritisch tegenover autoriteiten. In het dagelijks leven zorgt dat nog wel eens voor chaos. In andere situaties, als het verzet tegen jodendeportaties, kan zo'n houding goed uitpakken.”

Het congres probeerde ook een antwoord te geven op de vraag in welke literaire traditie Etty Hillesum thuishoort. P. Schrijvers legde een interessant verband tussen de brieven van Seneca en het dagboek van Etty Hillesum. Ze gebruikt soms zelfs dezelfde beeldspraak als Seneca om de concentratie op het eigen innerlijk uit te drukken.

Hoogste extase

Het laatste deel van het symposium, dat werd bijgewoond door kardinaal Willebrands, behandelde religieuze en filosofische aspecten in de geschriften van de schrijfster. In het geassimileerde gezin waar Etty opgroeide was nauwelijks aandacht voor religie of het jood-zijn. Zeker niet joods in de zin dat op vrijdagavond de kaarsen werden aangestoken en de servetten tevoorschijn werden gehaald. Het algemeen religieuze trok haar wel aan, niet het specifiek-christelijke. De theoloog dr. Smelik stelde dat „God in haar latere werk een persoon is geworden met wie ze communiceert. Een persoonlijke God. Een godsopvatting die alle haatgevoelens uitsluit, een God die het niet zo gemakkelijk heeft en nu en dan geholpen moet worden.” Een andere spreker ging in op de invloed van het chassidische denken bij Etty Hillesum. Deze leer gaat ervan uit dat alles is gevuld met Gods aanwezigheid en dat de gewoonste dingen van het leven tot de hoogste extase kunnen leiden.

Opvallend ten slotte was de grote emotionele betrokkenheid van verschillende sprekers bij Etty Hillesum. Mevrouw Tullia Zevi sprak in een welkomstwoord over „een zuster die weer in ons midden is.” Prof. Vittorio Giuntella, ex-kampgevangene, zei dat hij nog nooit iets had gelezen dat van zoveel liefde getuigde. De vertaalster van *Diario 1941-1943*, mevrouw Chiara Passanti, vertelde dat ze het boek alleen had kunnen vertalen, omdat ze zich sterk met Etty identificeerde. Bijna alle Italiaanse sprekers legden de nadruk op haar onzelfzuchtigheid die samengevat is in de laatste zin van haar dagboek: „Men zou een pleister op vele wonden willen zijn.”

Etty Hillesum

Seneca

Anne Frank